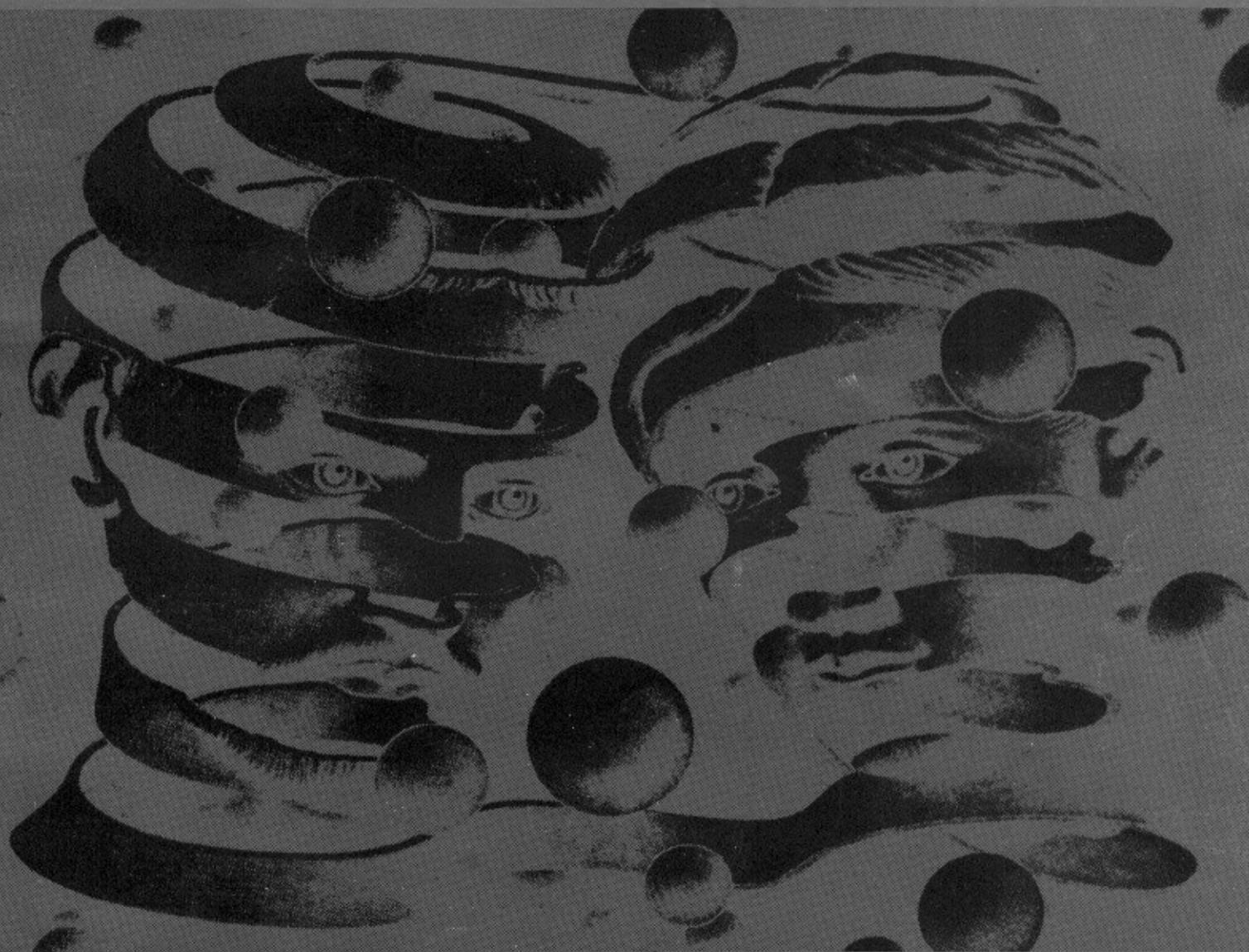

Τετράδια ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΨΝΑ
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ 2005 • No 89 • € 6

ΠΛΗΡΩΜΕΝΟ
ΤΕΛΟΣ
Ταχ. Γραμμείο
ΚΕΜΠΑ
Αριθμός Αθηνών:
4544

*Ένευπο κλεψτό αριθμός αθηνών: 414/90
Κωδικός 4320

ΑΠΟΪΔΡΥΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Φ. Μωρόγιαννης*

Χρόνος, ψυχική υγεία και ψυχοπαθολογία**

Ο χρόνος είναι μια απόλυτα προσωπική και υποκειμενική αίσθηση. Μπορεί να λεχθεί ότι είναι η αίσθηση των θνητών, αυτό που μεταξύ άλλων διακρίνει τον άνθρωπο από τα ζώα και το θεό. Ο χρόνος, η χρονικότητα, η αχρονικότητα και όλες οι πολυποικίλες προσλήψεις αυτού του φαινομένου που καλούμε χρονική εμπειρία» έχουν απασχολήσει το ανθρώπινο μναλό από τότε που οι άνθρωποι ανακάλυψαν το μυστικό της ύπαρξης: το εφήμερο, τη γέννηση, τη μετάβαση από τη ζωή στο θάνατο και το θάνατο.

Η έννοια του εφήμερου, του πρόσκαιρου, της παροδικότητας, της μεταβολής και της αλλαγής, προξενεί σε κάποιους λύπη και σε κάποιους, ένα είδος παρηγοριάς. Η έννοια του εφήμερου, η συναίσθηση του περδάσματος και της θρήνους, μας προξενεί θλίψη, γιατί όπως είπε ο Ρεουά σε ένα κείμενο του για το εφήμερο, το έτος 1916: "νιώθουμε την ανάγκη να θρηνούμε αυτά που αγαπάμε, δηλαδή την ομορφιά, την καλούσνη, τους ανθρώπους με τους οποίους δενόμαστε στενά και αναπτύσσουμε σχέσεις, πριν επενδύσουμε τα συναισθήματα σε κάποιο νέο ενδιαφέρον ή σε κάποια νέα γνωριμία, θεωρώντας πως αυτά είναι εφήμερα. Η άλλη επιλογή στη λύπη και στο πένθος είναι ο φόβος, ο φόβος του θανάτου, η απομάκρυνση από αυτούς που αγαπάμε και ο φόβος για την προσωπική μας ύπαρξη."

Ο φόβος για το θάνατο και ο φόβος για το πέρασμα του χρόνου είναι ουσιαστικά, ο ίδιος φόβος. Χωρίς το φόβο για την έλευση του θανάτου, δεν θα υπήρχε και ο φόβος για το πέρασμα του χρόνου. Χωρίς την έννοια του χρόνου, δεν θα μπορούσε να κατανοθεί, αλλά ούτε και θα υπήρχε η έννοια θάνατος. Ο χρόνος λοιπόν; σαφώς συμβολίζει την προσίστα το θάνατο, έχει όμως και άλλες συμβολικές σημανσίες, πολύ σημαντικές για την ύπαρξη και την επιβίωση μας, οι οποίες εκκινούν από τις γονει-

κές μας αναπαραστάσεις και συνιστούν τις απαιτήσεις, τις προσδοκίες τους και τον έλεγχο που ασκούν σε εμάς μέσω του "Υπερεγώ" μας.⁽¹⁾

Να ελέγχεις το χρόνο, σημαίνει να ελέγχεις τον εαυτό σου αλλά και ταυτόχρονα να ελέγχεις τους άλλους. Η προσπάθεια να ελέγχουμε το χρόνο, π.χ δαπανώντας τον αλόγιστα, άλλοτε χρονοτριβώντας ή χάνοντας συναντήσεις και ζαντεβού με σημαντικά άτομα, ή τερματίζοντας απότομα μια θεραπεία ή παρατείνοντας ένα ανώριμο συναισθηματικό δεσμό, μεταβάλλεται σε μια προσπάθεια να ελέγχει κάποιος τη δύναμη της αυτοκαταστροφής που κρύβει μέσα του, το φόβο της απόρριψης, το φόβο της μοναξιάς, της έλλειψης βοήθειας και της έλλειψης ελπίδας. Η άρνηση του χρόνου είναι μια έσχατη πλήρης άμυνα, π.χ το να ζούμε μόνο στο παρόν, ή το να πιστεύουμε από την άλλη πλευρά στη μεταθανάτιο ζωή, στην αιωνιότητα, ή σε ένα τόπο στον οποίο δεν θα νοείται πλέον η έννοια του χρόνου, ή στην αταξική κοινωνία, στην κοινωνία της "ουτοπίας" ή "εν τόπῳ χλοερῷ, εν τόπῳ φωτεινῷ, εν τόπῳ αναψύξεως, ένθα απέδρα κάθε οδύνη, λύπη ή στεναγμός..."

Επομένως το ζήτημα της χρονικής συνειδητότητας από τον άνθρωπο, είναι κεντρικό και πρωτεύον. Ωστόσο από τη μέχρι σήμερα φιλολογία, το θέμα αυτό καλύπτεται από θεωρήσεις ανάλογες του πεδίου προέλευσης τους και των στόχων του καθενός πεδίου. Η φαινομενολογία, η γνωστική ψυχολογία, οι νευροεπιστήμες, και η τεχνητή νοημοσύνη, συγκλίνουν στην αναγκαιότητα της μελέτης της χρονικής συνειδητότητας από τον άνθρωπο, ως σύνθετου και πολύπλοκου φαινομένου. Οι τρεις πρώτες επιστημονικές προσεγγίσεις (φαινομενολογία, γνωστική ψυχολογία και νευροεπιστήμη -συμπεριλαμβανομένης και της χρονο βιολογίας), νιοθετούν προσεγγίσεις αρκετά ανθρωποκεντρικές, σε διαφορετικά βέβαια επίπεδα. Η φαινομενολογία παραμένει μάλλον σε

* Ψυχίατρος, Δρ. Ιατρικής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

** Το παρόν αποτελεί εισήγηση στο Επιστημονικό Συμπόσιο: "Μορφές Κατανόησης και Διαχείρισης του Χρόνου" που διεξήχθη στο Καπέσοβο Ιωαννίνων 225 και 26/9/04 και οργανώθηκε από τον Τομέα Φιλοσοφίας του Παν. Ιωαννίνων και τον Πολιτιστικό Σύλλογο Καπέσοβο "Άλεξης Νούτσος", με αφορμή τα 40 χρόνια από την Ίδρυση του Παν. Ιωαννίνων

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

περιγραφικό επίπεδο, ενώ η γνωστική ψυχολογία και οι νευροεπιστήμες προχωρούν σε επίπεδα ερμηνείας ανατομικά, λειτουργικά συμβολικά και παραδειγματικά. Η επιστήμη της τεχνητής νοημοσύνης αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση, η οποία χαρακτηρίζεται από "ευσεβείς πόθους" επιτυχούς διαχείρισης του πολύπλοκου, μη γραμμικού φαινομένου της χρονικής συνειδητότητας από τεχνητά, ευφυή, συστήματα γραμμικής αρχιτεκτονικής και λειτουργικής δομής. Τα εγχειρήματα προς αυτή την κατεύθυνση αναδεικνύουν ενδεχομένως ενδιαφέροντα στοιχεία, τα οποία δώρισ για την ώρα παραμένουν αποσπασματικά και ασύνδετα και δεν προσφέρονται για τη δημιουργία συνεκτικών θεωριών.⁽²⁾

Από μια άλλη σύνθετη-επαγγελματική πλευρά θεώρησης των πραγμάτων και σε ένα μακρο-επίπεδο θεώρησης της συνειδητής ή ασυνειδητής πρόσληψης τόσο της χρονικότητας του υποκειμένου, από το ίδιο το υποκείμενο, δύσκολα και της χρονικότητας του σύμπαντος κόσμου, από το υποκείμενο που βιώνει και παρατηρεί, δηλαδή του χώρου και του χρόνου, οι κοσμολογικές θεωρίες δεν έχουν καταλήξει ακόμη στην ακριβή έναρξη του αντικειμενικού χωροχρόνου και δύτικα προσδιορίζεται η έναρξη αυτή, σε κάθε νέα θεωρία καθορίζεται, πέραν του σημείου αρχής του χρόνου και πάλι ένα "πριν", από αυτό.

Πιο συγκεκριμένα, φιλόσοφοι, θεολόγοι και επιστήμονες, συζητούν εξακολουθητικά αν ο χρόνος είναι αιώνιος ή πεπερασμένος-δηλαδή αν το Σύμπαν υπήρχε ανέκαθεν ή αν γεννήθηκε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Σύμφωνα με τη γενική θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν, ο χρόνος έχει ένα πέρας. Το διαστέλλομένο Σύμπαν μας, θα πρέπει να έλαβε υπόσταση τη στιγμή της μεγάλης έκρηξης. Ωστόσο η γενική σχετικότητα παύει να ισχύει πλησίον της μεγάλης έκρηξης, διότι τότε υπεισέρχονται τα κβαντικά φαινόμενα. Σήμερα, ο κύριος υποψήφιος για μια πλήρη θεωρία της κβαντικής βαρύντητας-θεωρία χορδών- εισάγει ως νέα θεμελιώδη σταθερά της φύσης, ένα ελάχιστο κβάντα μήκους, καθιστώντας αβάσιμη την ιδέα της γένεσης κατά τη στιγμή της μεγάλης έκρηξης. Παρόλα ταύτα η μεγάλη έκρηξη σήμερα έλαβε χώρα, αλλά δεν περιελάμβανε μια στιγμή άπειρης πυκνότητας, το δε σύμπαν πιθανόν να προϋπήρχε αυτής. Οι συμμετρίες της "θεωρίας χορδών" υποδεικνύουν ότι ο χρόνος δεν είχε αρχή, αλλά ούτε και πρόκειται να έχει τέλος. Το σύμπαν θα μπορούσε κάλλιστα να ήταν σχεδόν άδειο και σταδιακά να δημιουργήσε τις συνθήκες που προδότησαν τη μεγάλη έκρηξη, ακόμη ενδεχομένως

και να διήλθε ένα κύκλο διαδοχικών θανάτων και αναγεννήσεων. Και στις δύο περιπτώσεις δώμας το σύμπαν του σήμερα, θα πρέπει να το έχει διαμορφώσει η περίοδος που προηγήθηκε της μεγάλης έκρηξης, επομένως να υπάρχει ένα "πριν".⁽³⁾

Αναλογικά, αντίστοιχα ερωτήματα προκύπτουν από την αναζήτηση της αρχής της ζωής καθεαυτής, καθόσον το ερώτημα της χρόνωσης της ζωής, είναι ακόμη ανοικτό. Οι Βιολόγοι εκφράζουν την άποψη ότι δεν υπάρχει ένα σαφές σημείο έναρξης της ανθρώπινης ζωής, δεδομένου ότι το σπερματοζωάριο και το ωόριο, είναι τόσο ζωντανά, όσο και οι προγονοί τους ή οι γεννήτορες τους. Οι γενετιστές πιστεύουν ότι η ζωή αρχίζει κατά τη σύντηξη των γαμετών, αλλά οι εμβρυολόγοι, θεωρούν ότι η ανθρώπινη ζωή αρχίζει μετά τη 12η μέρα κύησης -όριο διαφοροποίησης των βλαστοκυττάρων, αφού τα δίδυμα (άτομα με διαφορετικές ζωές), δεν προκύπτουν ποτέ πριν από την 12η μέρα της εμβρυϊκής ζωής. Οι νευροεπιστήμονες και οι νευρολόγοι, πιστεύουν ότι η στιγμή της πρώτης εγγραφής του χρόνου στην αντικειμενική ιστορία του εν τω γεννάσθαι, απόμουν, είναι η στιγμή της έναρξης καταγραφής της εγκεφαλικής λειτουργίας που συμβαίνει περίπου την 27η εβδομάδα της κύησης-επιχείρημα που συνάδει εξ' αντιστρόφου με τον ορισμό του τέλους της ζωής-δηλαδή του θανάτου που ορίζεται ως εγκεφαλικός θάνατος και είναι το σταμάτημα της ΗΕΓ καταγραφής (φλουκή λειτουργία) και της απουσίας των στελεχιαίων και προμηκικών αντανακλαστικών. Οι αναπτυξιολόγοι διατυπώνουν την άποψη ότι η ανθρώπινη ζωή υπάρχει και η χρόνωση της αρχίζει από τη στιγμή που μπορεί να διατηρηθεί το έμβρυο εν ζωή, εκτός μήτρας, γεγονός που μπορεί να συμβεί μετά την πλήρη ανατομολειτουργική ανάπτυξη και δυνατότητα έκπτυξης/αερισμού των πνευμόνων-δυνατότητα που είναι εφικτή, μέσω των οργάνων υποκατάστασης, μετά την 25η εβδομάδα της εμβρυϊκής ζωής.

Οι ανοσολόγοι τοποθετούν την έναρξη του χρόνου της ανθρώπινης ζωής στο σημείο που ο οργανισμός αναγνωρίζει τη διαφορά ανάμεσα σε εαυτό και μη-εαυτό που συμβαίνει, όταν το έμβρυο, είναι ιδιαίτερα ώριμο, κοντά στην ημερομηνία γέννησης, περίπου 9 μηνών.

Και τέλος, οι φυσιολόγοι επιμένουν να θεωρούν ότι η ανθρώπινη ζωή, ξεκινά -με την αποκοπή του ομφάλιου λώρου, όταν δηλαδή το νεογνό, είναι ικανό να επιβιώνει ως αυτάρκες ον, μέσω της αυτόνομης λειτουργίας του κυκλοφορικού, αναπνευστικού και πεπτικού συστήματος. Οι κλασικοί ψυχαναλυ-

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

τές, πιστεύουν ότι η καταγραφή της πρώτης χρονικής εμπειρίας, είναι όταν προκύψει η αίσθηση της σταθερότητας του μητρικού προσώπου και η αίσθηση του άλλου, σε σχέση με τον εαυτό. Οι Λακανικοί, πιστεύουν ότι η χρόνωσή της υποκειμενικής εμπειρίας, προκύπτει από το στάδιο του καθρέφτη. Οι Κλαϊνικοί, ορίζουν την έναρξη της χρόνωσης με τη διαδικασία των θέσεων (σχιζοειδής και καταθλιπτική).

Από όλες τις παραπάνω θεωρήσεις, προκύπτει ότι η έναρξη του χρόνου της ανθρώπινης ζωής, παρότι καθορίζεται με πλήρως επιστημονικά -από πλευράς μεθοδολογίας- κριτήρια, εμπεριέχει ένα προϋπάρχον χρονικό σημείο, ένα πριν....ώστε η έναρξη της να καθορίζεται και πάλι από ένα ασαφές και προφανώς απροσδιόριστο και άρα άχρονο, "πριν".

Περνώντας από το μάκρο-επίπεδο στο επίπεδο του υποκειμένου; αναγνωρίζοντας τις δυσκολίες κατανόησης και περιγραφής της χρονικότητας, θα μιλήσουμε για τη διαδικασία χρόνωσης, για τη διαδικασία δηλαδή της χρονικής εμπειρίας τόσο σε συνειδητό, όσο και σε ασυνείδητο επίπεδο, ως αντικειμενική και υποκειμενική εμπειρία ταυτόχρονα, θα περιγράψουμε το χρονικό φαινόμενο ως ανθρώπινη εμπειρία, ως διαδοχή, μεταβολή, αλλαγή, διάρκεια, προοπτική, διαμέσου, εντός και πέριξ του ανθρώπινου υποκειμένου, του ανθρώπινου εγκεφάλου, του εαυτού, της συνείδησης και του ασυνείδητου, χρησιμοποιώντας το μοντέλο του φωτός και συγκεκριμένα της ευθύγραμμης κίνησης του φωτός, που φαινομενολογικά είναι σύντονη με τη διαδικασία της ανάπτυξης του κύκλου της ζωής αλλά και της υλικότητας του υποκειμένου, κυρίως για να τονισθεί η διπλή φύση της διαδικασίας της χρόνωσης, κατ" αναλογία όπως δηλαδή και η διπλή φύση του φωτός που συμπεριφέρεται, άλλοτε ως κύμα με ημιτονοειδείς και γενικά κυματοειδείς διαδικασίες της χρόνωσης, και άλλοτε ως κβάντα ύλης και ενέργειας, σύμφωνα με ένα παραδειγματικό υπόδειγμα που περιγράφεται να κινείται ευθύγραμμα σε ένα τρισδιάστατο όμιως άξονα, χ, ψ, Ζ, όπως περιγράφεται από την εξίσωση Shroediger και στηρίζεται ταυτόχρονα στην αρχή της απροσδιοριστίας του Heisenberg.

Αναλογικά λοιπόν, για λόγους περιγραφικούς, θεωρούμε αδρομερώς πως η ψυχική υγεία σε σχέση με τη χρονική εγγραφή, εκπροσωπεί και αντιπροσωπεύεται από μια κυματοειδή πορεία της διαδικασίας χρόνωσης, ενώ η ψυχοπαθολογία, χρόνοχρωματίζεται, χρονολογείται, χρονοποιείται, χρονοδυ-

ναμιτίζεται ή ακόμη περισσότερο, "χρονοπάσχει", μέσω του μοντέλου της ασυνέχειας, της απροσδιοριστίας και της μη προβλεψιμότητας, μέσω δηλαδή κβαντικών φαινομένων. Θα αναφέρουμε χαρακτηριστικά παραδείγματα για την εγγραφή και την υποκειμενική βίωση της χρόνωσης σε ιδιαίτερες ψυχοπαθολογικές καταστάσεις και θα περιγράψουμε μια υποθετική-παραδειγματική μονάδα του χρόνου που έχει προταθεί για την υποκειμενική εγγραφή της χρονικής εμπειρίας που πρώτος περιγράφει ο Salvador Dali, το μνημίδιο, δηλαδή την οργανωμένη, κβαντική φύσης, ασυνεχή και ασταθή, ελάχιστη αναταραγόμενη και ανατροφοδοτούμενη ποσότητα, χρονικά βιωμένης πληροφορίας και εμπειρίας, Γνωστού όντος, ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες επιστημονικής προσόδου, έχει καταδειχθεί ότι, τόσο οι βιολογικές μονάδες (γονίδια), όσο και τα πολιτισμικά επιτεύγματα (μνημίδια), τα σχετιζόμενα με την ανθρώπινη ζωή και λειτουργικότητα στη σύγχρονη κοινωνία, προκαλούν και προβληματίζουν, με ρυθμούς γεωμετρικής προσόδου. Είναι φανερό πλέον, ότι, είτε πρόκειται για ερευνητικές καινοτόμες ανακαλύψεις (γονίδια), είτε πρόκειται για καλλιτεχνικές παραδειγματικές δημιουργίες (μνημίδια), οι διαφορές ανάμεσα στις εσωτερικές λειτουργίες και τις πνευματικές διεργασίες ενός ερευνητή και ενός καλλιτέχνη είναι περισσότερο ονομαστικές και λιγότερο πραγματικές. Τελικά, η ουσιαστική προσφορά είναι τόσο ποσοτικά, όσο και ποιοτικά, ίδια και εξίσου σημαντική και επομένως σύμφωνα με αυτή την οπτική, το μνημίδιο προσφέρεται ως παραδειγματικό μοντέλο κατανόησης της εγγραφής του χρόνου στην υποκειμενική εμπειρία, όπως το οιμόλογο του, γονίδιο για τη γενετική πληροφορία.⁽⁴⁾

Περιγράφοντας τη σχέση πρόσληψης του χρονικού φαινομένου από τη συνείδηση του ανθρώπου, γνωρίζουμε ότι ο χρόνος συλλαμβάνεται βάση δυο ευρύτερων διαδικασιών: 1) ως μια υποκειμενική εμπειρία, που είναι γνωστή ως ψυχολογικός ή απεριόριστος χρόνος και 2) ως αντικειμενική εμπειρία (αντικειμενικός χρόνος) π.χ. ο χρόνος του ρολογιού, των ημερολογίων ή ο μαθηματικός χρόνος. Ο χρόνος στην πραγματική του βίωση αποτελεί ένα ενοποιημένο στοιχείο της συνείδησης, μια διαδικασία που αποδίδει ενότητα στην αντιληψή για το εγώ και για τον εαυτό, σε ένα κόσμο που συνεχώς αλλάζει (διάρκεια, αλλαγή, μεταβολή, προοπτική). Ο χρόνος μας παρέχει την αίσθησης της ταυτότητας στην εμπειρία που έχουμε για τις ασυνεχείς συναισθηματικές καταστάσεις και για την αντιληψή της

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ασυνέχειας στην αλλαγή και τη μεταβολή. Ο χρόνος επίσης αποτελεί το μέτρο σύγκρισης που αφορά την εμπειρία της αλλαγής. Η ενοποιούσα ιδιότητα του χρόνου, ορίζει τόσο αυτό που ήταν πριν, όσο και αυτό που είναι τώρα, καθώς και αυτό που θα εμφανιστεί αργότερα σε σχέση πάντοτε με έναν αιτιολογημένο, όσο και απόλιτα προσωπικό τρόπο.⁽⁵⁾

Από την άλλη πλευρά και ιδίως από τη σκοπιά της ψυχολογίας του εαυτού και ιδιαίτερα της ψυχοδυναμικής θεωρίας των αντικειμενοτρόπων σχέσεων που περιεγράφησαν από τον D. Winnicott, η έννοια του χρόνου είναι το αποτέλεσμα της ενοποίησης δυο γενικών -ευρύτερων περιοχών της ψυχολογικής ανάπτυξης: οι στοιχειώδεις λειτουργίες του εγώ επιτρέπουν την αντιληψή του χώρου, π.χ. η κατανόηση των σχέσεων του χώρου, όπως η κίνηση, το ταυτόχρονον μιας δράσης, η διαδοχή δράσεων, αλλά και οι πρωταρχικές καταστάσεις της κίνησης, γίνονται αντιληπτές ως εσωτερικά αντικείμενα. Για να ξεκινήσουμε, μπορούμε να πούμε πως ο χρόνος, ως ψυχολογική οντότητα, υποστηρίζεται από την ανάπτυξη της συνείδησης, για την αντιληψή του εαυτού ως μιας εσωτερικής εικόνας ή ως μιας αναπαράστασης που διαχωρίζεται από τις εικόνες του αντικειμένου ή τις αναπαραστάσεις του. Άλλα για να αναπτυχθεί η συνείδηση του χρόνου, είναι απαραίτητο να αποκτήσουμε τη συνείδηση της κίνησης, π.χ. την αντιληψή ότι τα αντικείμενα σε σχέση με τον εαυτό, αλλάζουν ή κινούνται, αλλά και τη συνείδηση ταυτόχρονα ότι τα αντικείμενα αυτά είναι μοναδικά, συνεχή και σχετικά σταθερά.

Παρά την πολυσέλιδη ψυχαναλυτική φιλολογία που είναι συχνά ασαφής ως προς το ζητούμενο της εγγραφής του χρόνου, η πρώτη εγγραφή του αντικειμενικού χρόνου στην υποκειμενική εμπειρία, περιγράφηκε από έναν μη ψυχαναλυτικής κατεύθυνσης ερευνητή, τον Jean Piaget, ο οποίος υποστηρίζει ότι η πρώτη εγγραφή του χρόνου από το παιδί γίνεται κατά το "στάδιο του σκέπτεσθαι επί συγκεκριμένων πραγμάτων", δηλαδή στην ηλικία των 8-11 ετών. Η σκέψη, σε αυτή τη φάση, καθοδίζεται από συγκεκριμένα πράγματα και περιγράφεται ως concrete thinking. Το παιδί αυτής της ηλικίας είναι σε θέση να κάνει λογικές σκέψεις επί τη βάσει πραγμάτων και λειτουργιών, αλλά όχι επί τη βάσει των λέξεων, ακόμη. Ταξινομεί και συστηματοποιεί τα πράγματα και καταλαβαίνει για πρώτη φορά τη ροή του χρόνου. Αποκτά ένα σύστημα σκέψης με συνοχή και συνάρτηση, το οποίο ενδιαφέρεται και διαμορφώνεται από εμπειρίες, αλλά όχι ακόμη από

έννοιες.

Εξαιρετικά ιδιάζουσα κατ' αναλογίαν και κατ' επέκτασιν, είναι η αντιληψη του χρόνου στους ενήλικες, η οποία παίζει σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες εκδήλωσης ενός μεγάλου φάσματος συμπεριφορών, η εξάρτηση των οποίων από τη ροή του χρόνου μέσω του ημερήσιου και εποχιακού προσανατολισμού (διάρκεια, αλλαγή, μεταβολή, προοπτική), είναι μεγάλη. Στους ανθρώπους οι αντιλήψεις της διέλευσης του χρόνου και της ικανότητας εκτίμησης τημμάτων του, των χρονικών μονάδων (ώρες, λεπτά, δευτερόλεπτα), η στροφή της προσοχής προς της έννοιες της χρονικής διάρκειας, του ταυτόχρονου, της αλλαγής του χρόνου, και της διαδοχής των χρονικών ενοτήτων, έχουν διαμορφώσει τα πλαίσια ολόκληρων πολιτισμών, όπως του βιομηχανικού και σε μεγάλο βαθμό, έχουν στρεβλώσει την αιθεντικότητα και φυσικότητα της ζωής των σύγχρονων ανθρώπων κοινωνιών. Ο έλεγχος του χρόνου μέσα από τον ενεργητικό προσανατολισμό του εαυτού στο παρόν, το παρελθόν και το μέλλον, δίδει μια χροιά ιστορικότητας, ενικότητας, μη αναλωσιμότητας και μη-εναλλαξιμότητας στην ανθρώπινη ζωή. Ωστόσο εξακολουθητικά, οι έννοιες του παρελθόντος και του μέλλοντος, παραμένουν να μην είναι αντικειμενικές, αφού εντάσσονται στο υποκειμενικό παρόν, (το παρελθόν του παρόντος, το παρόν του παρόντος, το μέλλον του παρόντος).⁽⁶⁾

Επανερχόμενοι στην ψυχαναλυτική, κατά βάση, προσέγγιση της καταγραφής της χρονικής εμπειρίας στην ψυχική ζωή, θα αναφέρουμε το παράδειγμα που περιγράφει ο S. Freud στο κείμενο του για την αξία του εφήμερου (που αναφέρθηκε στην αρχή του άρθρου). "Αν στην διάρκεια της ζωής μας παρακολουθούμε την μη ανατάξιμη φθορά του σώματος, τότε η σύντομη ζωή της ύπαρξης μας, θα γίνεται πιο προκλητική. Ένα λουλούδι ανθίζει για μια νύχτα μόνο, εν τούτοις το μπουμπούκι του δεν είναι πιο όμορφο από το άνθος."⁽⁷⁾

Ο άνθρωπος λοιπόν, σύμφωνα με μια κλασική ψυχαναλυτική προσέγγιση, υιοθετεί μπροστά στο εφήμερο(το μικρό χρόνο, short time), δυο διαφορετικές και εντελώς αντίθετες συμπεριφορές. Από τη μια αρνείται να απολαύσει την εμπειρία του στιγματίου, περιφρονώντας την (δεν αξίζει τον κόπο, εφόσον θα τελειώσει") και από την άλλη υπερεκτιμά αυτό που προσφέρεται και αναζητά τη μέγιστη απόλαυση (ας επωφεληθούμε από αυτές τις στιγμές, τις τόσο σύντομες). Και οι δύο στάσεις μπορούν να θεωρηθούν ως ασυνείδητες αμυντικές αντιδράσεις

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

στην προοπτική μιας διαδικασίας πένθους: στην πρώτη περίπτωση άρνηση κάθε επιθυμίας και κάθε απώλειας, ώστε να διατηρηθεί το αίσθημα της ναοκισσιστικής παντοδυναμίας, εκείνου που θα χαθεί, και στην άλλη υιοθετεί και βιώνει απειλητικά, έντονο άγχος αποχωρισμού και άγχος χρονικής αυτονομίας. Και στις δυο περιπτώσεις η ασυνείδητη σύγκρουση, μπορεί να λυθεί με την παραδοχή του πένθους, δηλαδή της χρονικότητας που προσφέρει τη δυνατότητα στο υποκείμενο να επενδύσει σε άλλα αντικείμενα, είτε μεταβατικά, είτε άλλα. Ένα αντίστοιχο φαινόμενο συμβαίνει στην ψυχοθεραπευτική σχέση, στις βραχείες ψυχοθεραπείες που έχουν δηλαδή καθορισμένη και λογική χρονική διάρκεια και επομένως, τέλος. Προτείνεται μέσω του χρονικού περιορισμού το πένθος και η επένδυση της ψυχικής ενέργειας του υποκειμένου σε άλλα αντικείμενα.⁽⁸⁾

Στο τέλος αυτής της σύντομης μελέτης, θα αναφερθεί επιγραμματικά η έννοια του χρόνου και η αποτύπωση της από την ατομική-υποκειμενική εμπειρία, καθώς και η διερεύνηση του διπολού, χρόνος -εαυτός, σε ψυχοπαθολογικές καταστάσεις. Πέραν της διαδικασίας εγγραφής του χρόνου, στην ψυχική ζωή, στην ψυχοπαθολογία, ο χρόνος εκτός των άλλων συμπαραδηλώσεων, έχει τεράστια σημασία στην εκτίμηση και διακρίβωση της ψυχοπαθολογίας καθεαυτής ως προς τη φασικότητα και τις υποτροπές των ψυχοπαθολογικών φαινομένων (έκβαση και διαχρονικότητα, διάρκεια και προοπτική της διαταραχής), δύση και ως διαγνωστικό κριτήριο, δεδομένου ότι σύμφωνα με τα κριτήρια των σύγχρονων ταξινομητικών συστημάτων για την εκτίμηση της παθολογίας και οι πέντε μεγάλες νοσολογικές ομάδες στην ψυχιατρική -δηλαδή οι οργανικές διαταραχές, η

εξάρτηση από ουσίες, η σχιζοφρένεια, οι διαταραχές της διάθεσης, οι αγχώδεις και σωματόμορφες διαταραχές, εμπεριέχουν το χρόνο (διάρκεια, μεταβολή, αλλαγή, προοπτική) ως διαγνωστικό κριτήριο).⁽⁹⁾

Συγκεκριμένα στη διπολική συναισθηματική διαταραχή, η χρόνωση περιγράφεται ως φασική εγγραφή και βίωση του χρόνου, στην καταθλιπτική φάση ως αργή και επιβραδυνόμενη διαδικασία, ενώ στη μανιακή φάση ως επιταχυνόμενη, πολυαξονική, μανιακή χρόνωση. Στις νευρώσεις, και τις αγχώδεις διαταραχές καταγράφεται μια επιταχυνόμενη, αλλά ακατάσταση και μη γραμμική βίωση του χρόνου. Στις οριακές καταστάσεις περιγράφονται τόσο η "καμπύλωση" του χρόνου, δύση και η "πληκτική" του αναπαράσταση και βίωση. Στη σχιζοφρένεια περιγράφεται μια δαιδαλώδης -τρισδιάστατη πορεία του χρόνου, μια κίνηση μπρος -πίσω, αιφνίδια τινάγματα άνω, κάτω, δεξιά, αριστερά, εδώ, εκεί, μια αδιαφορία για το χρόνο, η ρήξη του χρόνου (όπως απεικονίζεται στους πίνακες του Dali) και η ενατένιση ενός "άλλου" χρόνου, αλλά και η ασυνεχής, άχρονη οδύνη του υποκειμένου. Τέλος επισημαίνεται η κυματιστή και ψευδαισθησιακή χρόνωση υπό την επίδραση ψυχοτρόπων ουσιών, η "ζωντανή" αναμεμειγμένη, σύνθετη αθροιστική (παροντική, παρελοντολογική και μελλοντική), βίωση του χρόνου στα όνειρα, καθώς και η εναλλακτική αχρονική βίωση του χρόνου και της αχρονικότητας σε ιδιαίτερες ανθρώπινες συμπεριφορές, όπως στον ασκητισμό, στο μυστικισμό και στα φαινόμενα Deja Vu, Deja Vecu, καθώς και στα φαινόμενα αποπραγματοπόίησης και αποπροσωποπόίησης που ουσιαστικά αποτελούν και τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα της αχρονικής εγγραφής του χρόνου στην υποκειμενική εμπειρία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Peter Hartocollis: "Time and Timelessness or The varieties of temporal experience" International Universities Press, 1986, USA.
2. Σταυρούλα Σαμαρτζή: "Αντιληψη, κατανόηση και κατασκευή του χρόνου", εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2003.
3. Gabriele Veneziano: "Ο μύθος της αρχής του χρόνου", Scientific American (ελληνική έκδοση): τόμος 2, τεύχος 7, σελ. 23-33, Ιούλιος 2004.
4. Θ. Μουντοκαλάκης (2003): Ε-ιατρικά: "50 χρόνια DNA" τεύχος 50, 18 Φεβρουαρίου 2003, σελ 15-19.
5. Νικηφόρος Αγγελόπουλος: "Ιατρική Ψυχολογία"
6. Αριστείδης Μπαλτάς (1999): Είναι η ψυχανάλυση Επιστήμη; Περ. Εκ των Υστέρων, τ. 3 Νοέμβριος 1999, Εξάντας.
7. Ελένη Τζαβάρα (1999): "Η συνάντηση του Φρόντη με το Εφήμερο", Περ. Εκ των Υστέρων, τ. 3 Νοέμβριος 1999, Εξάντας.
8. Μισέλ Ντετί (1998): "Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση του Φρόντη". Εκδ. Καστανιώτη
9. Μιχάλης Μαδιανός (2004): "Κλινική Ψυχιατρική", Εκ. Καστανιώτη.